เรือนไตลื้อในสิบสองปันนา

วนิดา พึ่งสุนทร

ในช่วงระยะ 2 - 3 ปีก่อนหน้านี้ เรื่องราวของสิบสองปันนาได้ถูกนำออกมาเผยแพร่อีกครั้งหนึ่ง สู่การรับรู้ของคนไทยในหลายแง่มุมอย่างค่อนข้างถี่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทั้งในเชิงสารคดีและในเชิงวิชาการ ซึ่งภาพรวมที่ปรากฏออกมาต่างก็ได้รับการสนองรับอย่างตื่นตัวพอสมควร อันอาจเป็นเพราะส่วนหนึ่งเกิดความรู้สึกร่วมในความผูกพันที่มีลักษณะเคยชินกับวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกับของตนเองจากกลุ่มชนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งอยู่ไกลโพ้นข้ามขอบเขาไปอยู่ในดินแดนอันกว้างไกลของอีกประเทศหนึ่ง ด้วยเป็นความรู้สึกที่เหมือนคลับคล้ายคลับคลากับบรรยากาศที่ตนเองคุ้นเคย หรือได้สัมผัสมาในดินแดนส่วนหนึ่งของบ้านเกิดเมืองนอนของตน

สิบสองปันนา เป็นชื่อของกลุ่มเมืองเล็ก ๆ ที่เคยรวมกันเข้าเป็นอาณาจักรหนึ่งในบริเวณตอนใต้ของจีน มีเมืองเชียงรุ้งเป็นเมืองหลวง ประชาชนชาวเมืองประกอบไปด้วยชนชาติเชื้อสายต่าง ๆ หลายเผ่าพันธุ์ แต่มีชนชาติไตซึ่งถือได้ว่าเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่สุด โดยมีอยู่ประมาณถึง 200,000 กว่าคน[1] ในจำนวนดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นชาวไตลื้อแทบทั้งสิ้น ซึ่งชาวไตลื้อเหล่านี้เองที่ครั้งหนึ่งเคยมีสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นแบบอย่างเฉพาะของตน ทั้งในด้านลักษณะความเป็นอยู่ การแต่งกาย ภาษาพูด ภาษาเขียน รวมไปถึงระบบของสังคมที่มีกษัตริย์เป็นผู้นำ แต่คงเพราะว่าเป็นเพียงอาณาจักรที่มีขนาดเล็ก ๆ ขาดผู้นำที่เข้มแข็ง ดังนั้นจึงมักจะถูกรุกรานจนตกเป็นเมืองขึ้นของเหล่าอาณาประเทศข้างเคียง เช่น พม่า จีน ไทย อยู่เสมอ อย่างไรก็ดี คงนับเนื่องด้วยส่วนหนึ่งนั้นสิบสองปันนาเป็นดินแดนที่มีถิ่นฐานอยู่ในสถานที่อันมิดชิด ซึ่งรายล้อมไปด้วยภูเขาสูงใหญ่สลับซับซ้อนยากแก่การเข้าถึงได้ อีกส่วนหนึ่งสิบสองปันนาก็เป็นเพียงกลุ่มเมืองกลุ่มน้อย ที่ไม่ใช่เมืองสำคัญหลักอันจะยังผลประโยชน์โดยตรงต่อเงื่อนไขในทางการเมืองต่อผู้อื่นเท่าใดนัก ดังนั้นความเป็นอิสรภาพในทางวัฒนธรรมจึงมิได้ถูกกลืนหายไปมากนัก หากแต่ยังคงสืบทอดต่อเนื่องกันมาโดยมิขาดช่วง แม้จะต้องสูญเสียเอกราชไปครั้งแล้วครั้งเล่าก็ตาม

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าพื้นที่โดยทั่วไปของสิบสองปันนาส่วนใหญ่เป็นเทือกเขา มีที่ราบเพียงเล็กน้อย ว่ากันว่าที่ราบนั้นมีเพียง 5%[2] ของพื้นที่ทั้งหมด เป็นทั้งที่ราบระหว่างหุบเขาและที่ราบซึ่งเป็นทุ่งโล่ง การตั้ง

รูปที่ 1 หมู่เรือนไตลื้อแถบบ้านกว๊างหลวง

รูปที่ 2 สภาพทางเดินภายในหมู่บ้าน

ถิ่นฐานบ้านเรือนส่วนใหญ่จะรวมกันเป็นกลุ่ม อาศัยในแถบบริเวณที่ราบซึ่งเป็นทุ่งโล่ง โดยเฉพาะบริเวณที่มีแม่น้ำหรือลำธารไหลผ่าน ทั้งนี้ก็เพื่ออาศัยประโยชน์จากลำน้ำนั้น ๆ มาใช้ยังชีพทั้งเพื่อการบริโภคและการกสิกรรม รวมทั้งขุดสร้างฝายขึ้นสำหรับกักเก็บน้ำไว้ใช้ ส่วนที่ราบตามเชิงเขาหรือระหว่างหุบเขาก็ใช้ประโยชน์ในทางกสิกรรมและการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งการกสิกรรมหลักของชาวไตลื้อก็คือการทำนานั่นเอง ภายใต้ระบบ "เฮดนา พาเวียต"[3] อันเป็นระบบการทำนาที่ถือเอาแรงงานเป็นเกณฑ์ในการจัดสรรปันส่วนกับส่วนกลาง

หมู่บ้านทั่วไปของสิบสองปันนาปัจจุบันนี้ยังคงจัดวางตัวบ้านเกาะกันเป็นกลุ่ม ๆ (รูปที่ 1) แยกออกไปตามทางเดินหลักและทางเดินรองภายในหมู่บ้าน (รูปที่ 2) โดยแต่ละกลุ่มจะมีลานดินกว้างเป็นตัวกระจาย (รูปที่ 3) องค์ประกอบหลักสำคัญภายในหมู่บ้านมักประกอบด้วย

— บ้านพักอาศัย
— วัด
— บ่อน้ำ
— เสื้อบ้าน

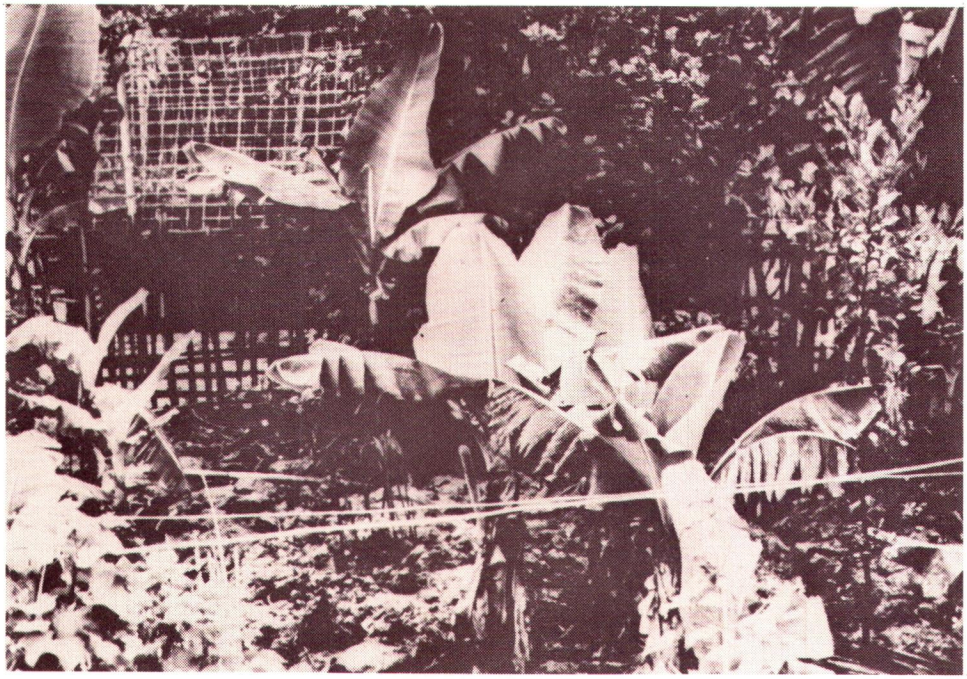
ภายใต้ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกันคือ เสื้อบ้าน (เทวดารักษาหมู่บ้าน) จะตั้งอยู่บริเวณกลางลานภายในหมู่บ้าน (รูปที่ 4) ดังเช่น บ้านเจียงป้อม ฯลฯ โดยศาลหรือหอนี้จะสร้างด้วยไม้ ใช้เสา 2 หรือ 4 ต้น ยกพื้นสูงเล็กน้อย มีผนังโดยรอบ 3 ด้าน ด้านที่เปิดโล่งเป็นด้านหน้า หลังคาเป็นทรงจั่วมุงกระเบื้องดินขอ ขนาดของหอประมาณ 0.60 × 1.00 เมตร ภายในหอไม่ตั้งรูปเคารพใด ๆ ทั้งสิ้น คงเป็นเพียงการเชื่อถือในรูปของสัญลักษณ์ทางนามธรรมเท่านั้น ส่วนวัดโดยทั่วไปถ้าไม่อยู่ทางบริเวณด้านหน้าของทางเข้าหมู่บ้าน ก็มักจะแยกออกไปอยู่บริเวณด้านหลังของหมู่บ้าน ทั้งนี้หมู่บ้านหนึ่งมักจะมีวัด วัดหนึ่งที่เป็นวัดประจำหมู่บ้านตนเอง ความจริงแล้วการกำหนดตำแหน่งของวัด ชาวไตลื้อมีหลักอยู่ว่าต้องตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่งสูงที่สุด เสมือน "*เป็นจิก เป็นจอม*" ภายในหมู่บ้านนั้น ทั้งนี้คงเป็นไปตามความเชื่อความเคารพศรัทธาที่ว่าพระพุทธศาสนาเป็นของสูง ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจแต่ประการใดที่ส่วนใหญ่วัดในสิบสองปันนาจะตั้งอยู่บนบริเวณที่เป็นเนินสูงทั้งสิ้น สำหรับบ่อน้ำจะสร้างแยกต่างหากออกไปจากบ่อน้ำที่ใช้สำหรับในวัด โดยไม่มีตำแหน่งที่กำหนดชัดเจนลงไปว่าจะอยู่ตรงส่วนใดภายในหมู่บ้าน หากแต่หลักใหญ่นั้นก็อาศัยบริเวณริมทางสัญจรภายในระหว่างหมู่บ้านนั่นเอง หมู่บ้านหนึ่งอาจจะมี 2 - 3 บ่อก็แล้วแต่ความจำเป็นในการใช้สอย ความจริงการขุดบ่อน้ำเป็นเพียงการสำรองที่สำหรับกักเก็บน้ำไว้ใช้เท่านั้น ส่วนใหญ่มักอาศัยแหล่งน้ำจากแม่น้ำหรือลำธารเป็นสำคัญ หากแต่จะใช้น้ำจากบ่อก็ต่อเมื่อเข้าช่วงฤดูฝน เพราะในฤดูนี้น้ำในแม่น้ำหรือลำธารจะมีสีขุ่น อันเนื่องมาจากการพัดพาเอาโคลนตมมาด้วย ลักษณะตัวบ่อจะก่อเป็นรูปวงกลม บางแห่งก่ออิฐเป็นอาคาร มีหลังคาคลุมทับ มีการตกแต่งซุ้มประตูทางเข้าโดยการปั้นปูนเป็นลวดลายประดับ บางแห่งทำเป็นศาลาโถงคลุม เป็นที่น่าสังเกตว่า การจัดวางผังหมู่บ้านในแต่ละแห่งนั้นค่อนข้างจะคล้ายกัน แม้แต่กระทั่งการจัดวางผังในแต่ละครัวเรือนก็มีลักษณะเหมือน ๆ กัน บ้านแต่ละครอบครัวจะมีปริมาณพื้นที่ใกล้เคียงกัน การกำหนดขอบเขตอาศัยรั้วเป็นสิ่งแสดงรั้วส่วนใหญ่ก็ใช้ไม้ไผ่สานขัดแบบโปร่ง ๆ อย่างรั้วตาแสง หรือบางแห่งก็ทำเป็นรั้วสลาบกั้นโดยรอบ บริเวณพื้นที่บ้านจะแยกออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่ปลูกเป็นเรือน ซึ่งมักจะอยู่บริเวณตอนกลางค่อนมาทางด้านหน้า กับส่วนที่เป็นสวนสำหรับใช้ปลูกพืชผักสวนครัวไว้ใช้สำหรับการบริโภค สวนครัวนี้มักจะอยู่บริเวณ

รูปที่ 3 แผนผังหมู่บ้าน

รูปที่ 4 ลักษณะของเสื้อบ้าน และตำแหน่งที่ตั้งบน บริเวณลานบ้าน

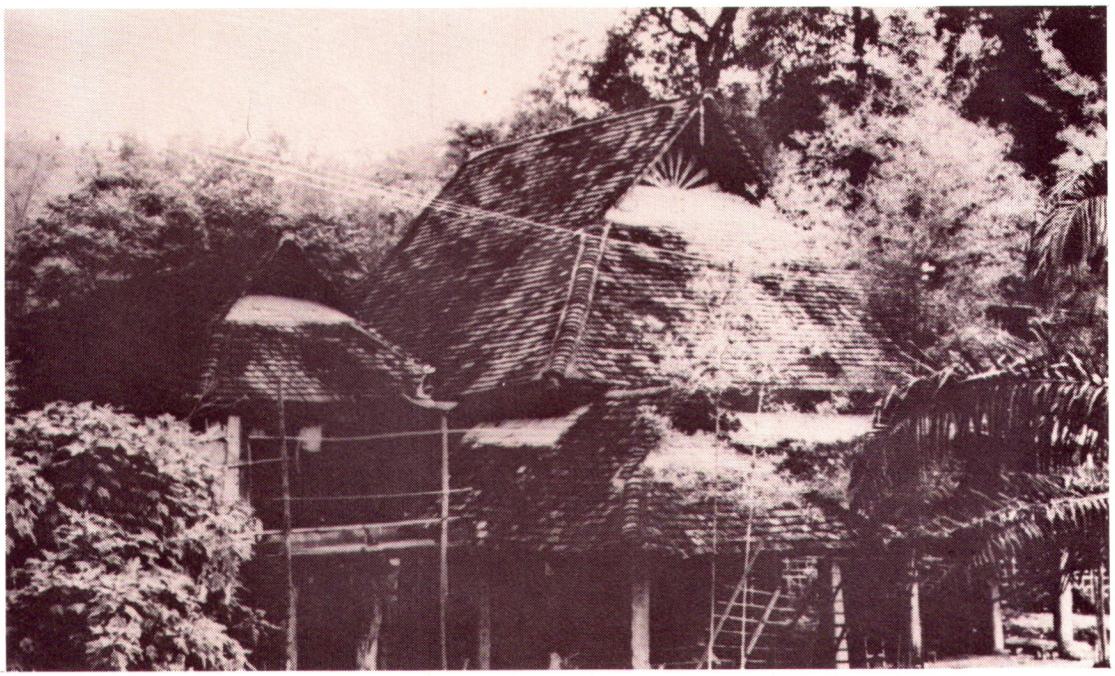

รูปที่ 5 ลักษณะของแปลงผักสวนครัวท้ายเรือน

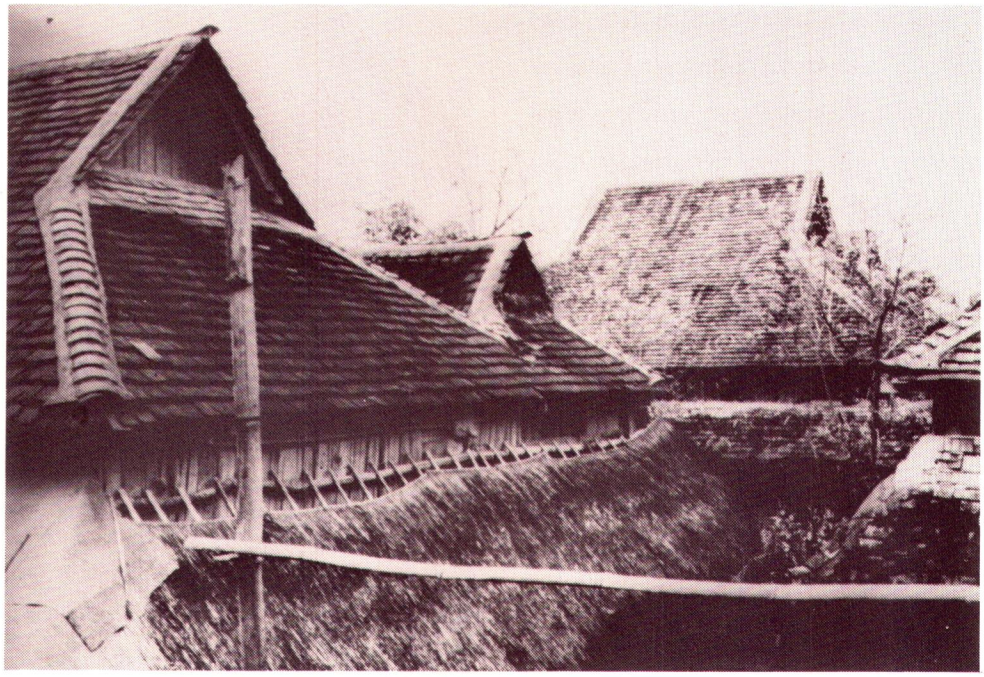
ด้านใดด้านหนึ่งของเรือนหรืออาจอยู่บริเวณตอนหลังก็ได้ (รูปที่ 5) นอกจากนี้ในบริเวณลานบ้านมักจะพบอาคารชนิดเป็นห้างขนาดย่อม ๆ ยกพื้นสูง ใช้สำหรับเก็บฟางข้าว (รูปที่ 6) เช่น ที่บ้านโซนม่อน เมืองฮำ ฯลฯ ซึ่งบางหมู่บ้านอาจแยกออกไปรวมกันเป็นแถวยาวก่อนทางเข้าหมู่บ้านก็มี เป็นที่น่าสังเกตว่า ในแต่ละครัวเรือนไม่พบ "ยอข้าว" หรือ "ยุ้งข้าว" สร้างแยกเป็นหลัง ๆ เฉพาะ เพราะที่เก็บข้าวเปลือกส่วนใหญ่ในปัจจุบันจะใช้บริเวณใต้ถุนเรือนซึ่งกั้นเป็นห้องสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ หรือบางแห่งก็มักจะใช้วิธีการกองลงบนเสื่อผืนใหญ่ที่ปูอยู่บนพื้นในห้องโถงบนเรือนแทน เรือนทั่วไปของชาวไตลื้อในสิบสองปันนาจะมีลักษณะเป็นเรือนไม้ทั้งหลังยกพื้นสูง หลังคาคลุมต่ำ (รูปที่ 7-8) ใต้ถุนปล่อยโล่งใช้เป็นที่เก็บฟืน ที่อยู่ของควาย เล้าไก่ เล้าหมู รวมไปถึงใช้เป็นที่เก็บข้าว พื้นใต้ถุนเป็นพื้นดินธรรมดา แต่มักยกให้สูงกว่าระดับพื้นลานประมาณชั่ว

รูปที่ 6 ห้างสำหรับเก็บฟางข้าว บริเวณข้างเรือน

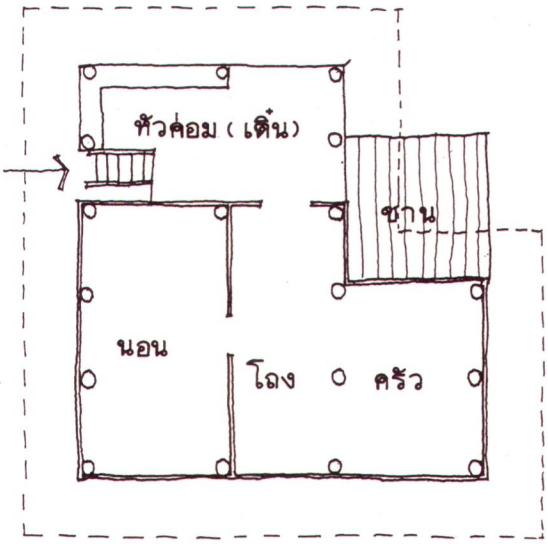
รูปที่ 7 เรือนไตลื้อสิบสองปันนา

รูปที่ 8 ลักษณะเรือนไตลื้อทั่วไป

รูปที่ 9 เรือนฝาตรง ปีกหลังคาชั้นเดียว เมืองเชียงรุ้ง
เสาเรือนข้างบันไดรับชายคาด้านหน้า เรียก "เสาแหล้งหมา"

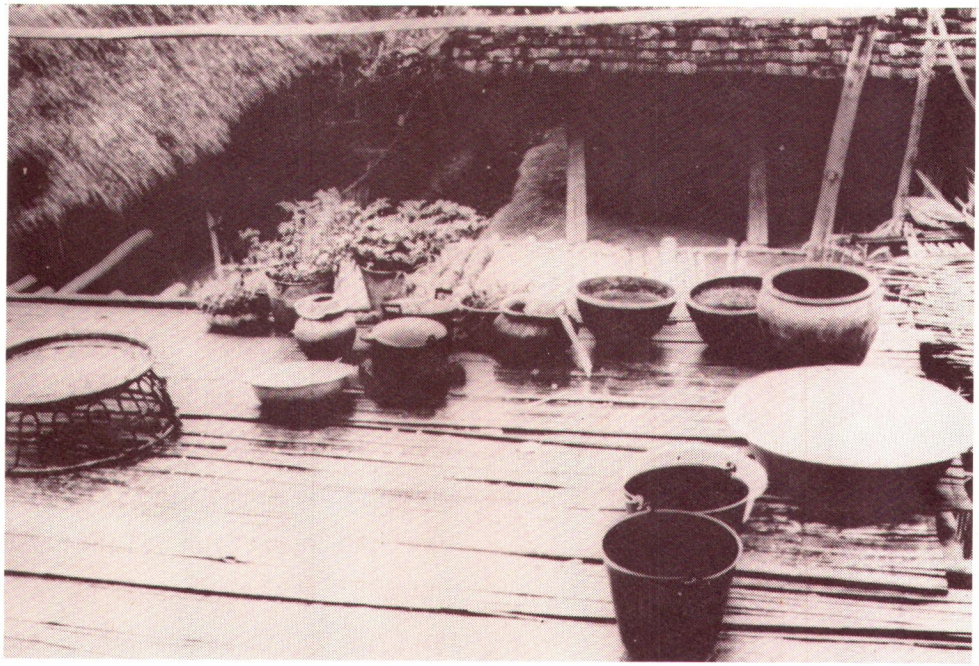
รูปที่ 10 ผังอาคาร

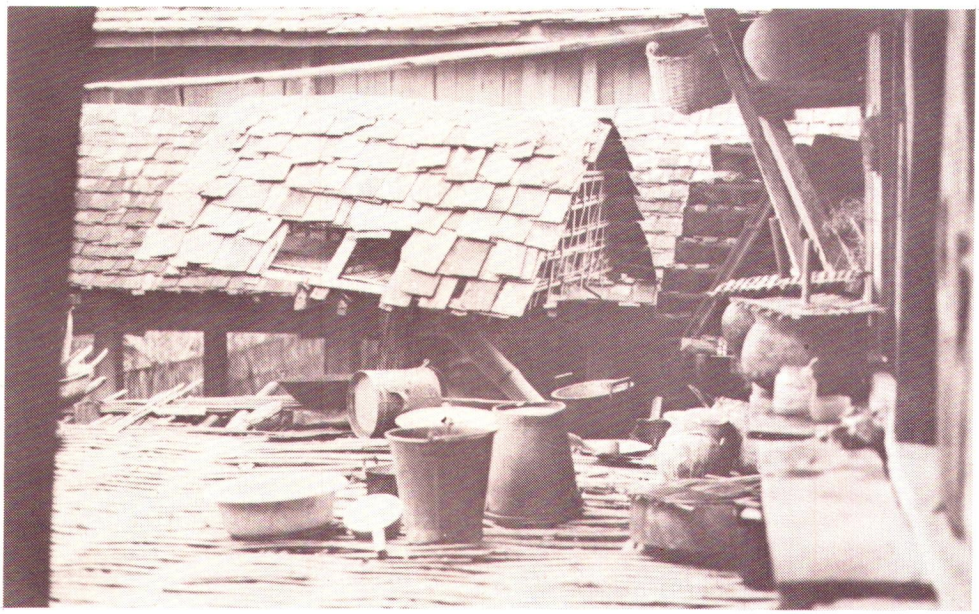
รูปที่ 11 บริเวณเติ๋นใช้เป็นที่นั่งพักผ่อน ชาวไตลื้อมักนิยมทำเป็นม้านั่งเล็ก ๆ แนบกับขอบราวกันตก

ก้าวข้าม เพื่อมิให้เฉอะแฉะในฤดูฝนอันจะเกิดจากการระบายน้ำ ทางขึ้นลงของเรือนชั้นบนมีทางเดียว ส่วนใหญ่มักอยู่ทางด้านหน้าของเรือน โดยทำเป็นบันไดแนบกับผนังอาคารบริเวณใต้ปีกหลังคาด้านสกัด ที่ยื่นยาวออกมาคลุมโดยมีเสาไม้ตั้งตรงจากพื้นดินขึ้นมารับชายคาดังกล่าว เสาไม้นี้เรียกว่า "เสาแหล้งหมา" (รูปที่ 9) ชาวไตลื้อโบราณใช้ประโยชน์จากการผูกสุนัขไว้เฝ้าเรือนในเวลาไม่อยู่บ้าน[4] เดิมทีนั้นเรือนไตลื้อแบบโบราณจะมีส่วนที่เป็นระเบียงบันไดที่เรียกว่า "ค่อมแหลน" ซึ่งก็คือบริเวณพื้นที่ชานที่มีหลังคาคลุมนั่นเอง แต่ปัจจุบันบันไดใช้พาดขึ้นไปบน "หัวค่อม" หรือ "เติ๋น" เลย โดยตรง (รูปที่ 10) บริเวณเติ๋นนี้มักทำเป็นม้าเตี้ย ๆ สำหรับนั่งพักผ่อนติดกับราวที่ตีกั้นโดยรอบ (รูปที่ 11) ถัดจากเติ๋นไปเป็นส่วนของชานที่ต่อยื่นออกไปทางด้านข้าง ชานนี้มักทำให้มีระดับลดต่ำกว่าเติ๋น มีขนาดไม่กว้างนักประมาณ 2.00 × 2.00 เมตร ใช้เป็นที่ซักล้างทั่วไป โบราณเรียกส่วนนี้ว่า "*จานกอน*" หรือ "*จานใต้*"[5] และคงเพราะเป็นบริเวณซึ่งโล่ง ไม่มีหลังคาคลุมจึงถูกแดดฝนและน้ำจากการซักล้างบ่อย วัสดุปูพื้นจึงใช้เป็นพื้นฟากแทบทั้งสิ้น คงเพื่อเป็นการประหยัดและสะดวกในการรื้อเปลี่ยนได้ง่าย (รูปที่ 12) บริเวณรอบชานนั้นส่วนใหญ่ทำเป็นราวกันตกเตี้ย ๆ มีบางแห่งปล่อยโล่งหรืออาจทำเป็นราวสูงสำหรับตากเสื้อผ้า ผ้าห่ม ที่มุมชานมักมีหม้อใส่น้ำหลายใบวางบนพื้นสำหรับรองน้ำ หลายใบวางบนชั้นไม้ที่ต่อเข้ากับผนังเรือนไว้ใช้สำหรับดื่ม (รูปที่ 13) ซึ่งตรงนี้ดูจะแตกต่างกับเรือนล้านนาของเราอยู่บ้างที่ส่วนใหญ่นิยมทำเป็นร้านน้ำโดยเฉพาะ

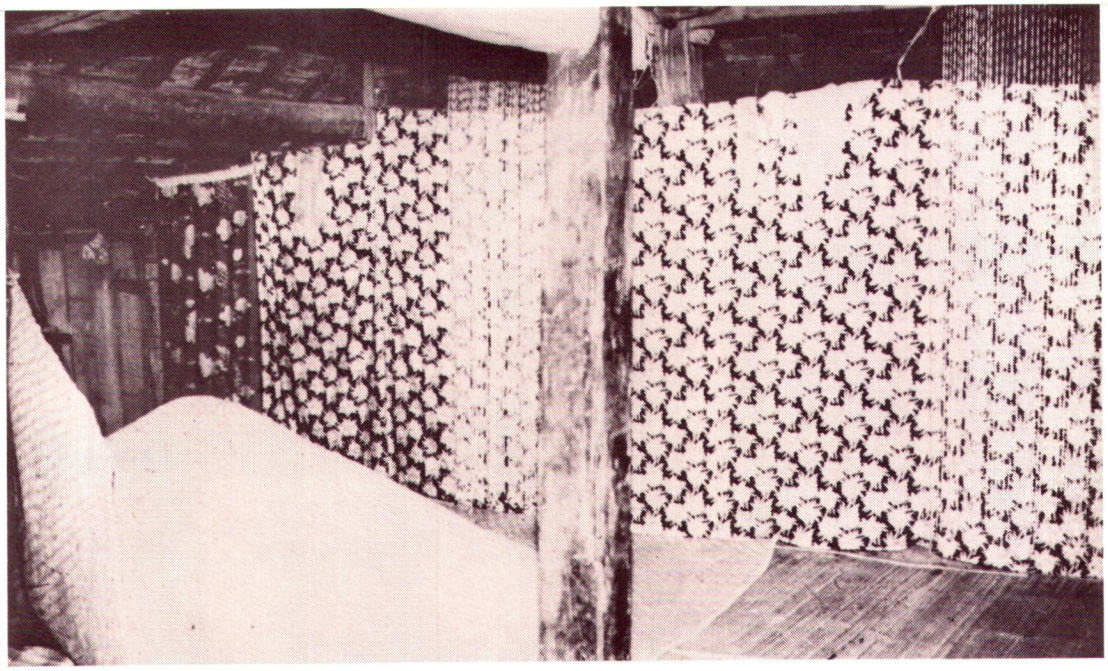
สำหรับพื้นที่ภายในเรือน จะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ค่อนข้างชัดเจน โดยส่วนหนึ่งนั้นแยกออกสำหรับใช้เป็นที่หลับนอน ซึ่งอาจกั้นเป็นฝาห้องหรืออาจใช้เป็นราวผ้ากั้น (รูปที่ 14) ส่วนที่นอนก็มักจะมีราว

รูปที่ 12 ภาชนะเครื่องใช้บริเวณชานเรือน สังเกตพื้นชานใช้เป็นพื้นฟาก

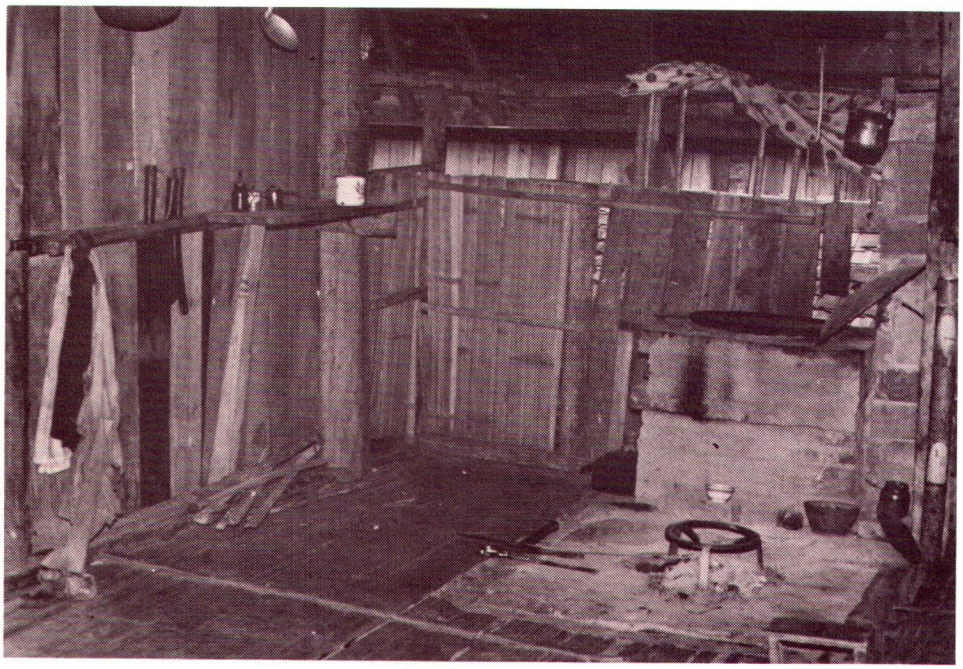
รูปที่ 13 ส่วนหน้าของชานเรือน บางเรือนมีกรงสำหรับเลี้ยงนกที่ทำลักษณะเลียนแบบเรือนอาศัย มุมบนด้านขวาจะเห็นชั้นที่ต่อกับผนังเรือนใช้สำหรับตั้งหม้อน้ำดื่ม

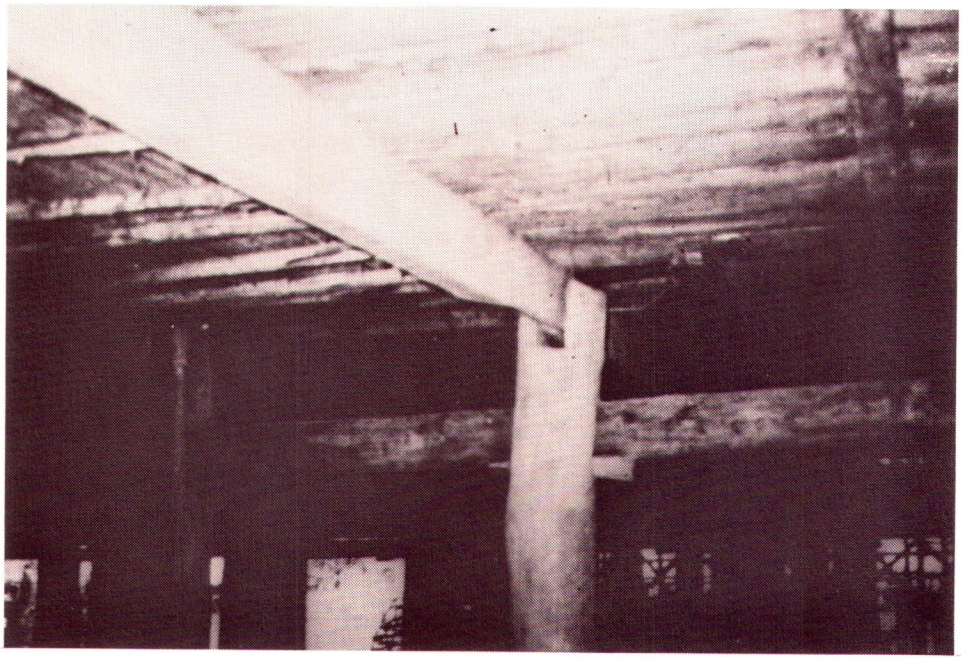
รูปที่ 14 โถงกลางเรือน ใช้เก็บข้าวเปลือก ถัดไปที่เห็นด้านหลังเป็นส่วนนอน ใช้ม่านผ้าเป็นที่กั้นแยกขอบเขต

ผ้ากั้นซอยแยกออกเป็นห้อง ๆ เฉพาะคนอีกทีหนึ่ง ที่นอนนิยมใช้ฟูกปูทับบนพื้นเรือน มีมุ้งกางครอบ พื้นที่ส่วนนี้มักจะอยู่ชิดผนังด้านใดด้านหนึ่งเฉพาะ ส่วนบริเวณตอนมุมของผนังอีกด้านหนึ่งมักใช้เป็นส่วนของครัว โดยมีกะบะไม้บรรจุทรายตั้งก้อนเส้าอย่างแม่เตาไฟบนพื้น (รูปที่ 15) แต่ปัจจุบันหลายแห่งใช้เป็นอิฐก่อตั้งขึ้นเป็นแท่นสูงสำหรับยืนปรุงอาหาร เหนือเตาขึ้นไปบางแห่งทำเป็นแผงไม้ไผ่สานเป็นตาโปร่ง ๆ ผูกห้อยลงมาจากส่วนหลังคา เหมือน "*ควั่น*" ในเรือนล้านนา ใช้เป็นที่เก็บภาชนะสิ่งของที่เกี่ยวพันกับการครัว พื้นที่ระหว่างส่วนครัวและส่วนนอนจึงเป็นส่วนโล่งที่ใช้เป็นโถงอเนกประสงค์ ซึ่งอาจใช้เป็นที่เก็บข้าวเปลือกหรือใช้เป็นที่นั่งทอผ้าก็ได้ ภายในห้องโถงนี้จะมีหิ้งขนาดเล็ก ๆ ต่อเป็นชั้นติดกับฝาเรือนสำหรับเป็นหิ้งเทวดาเรือนหรือผีเรือน อันเป็นที่สำหรับเก็บอิฐเก่าของบรรพบุรุษตามความเชื่อที่ว่าจะเป็นผู้คุ้มครองรักษาเรือนนั่นเอง ส่วนหิ้งพระนั้นไม่มี เพราะชาวไตลื้อถือกันว่าที่สถิตย์ของพระพุทธรูปก็คือวัดไม่ใช่บ้าน ปกติแล้วภายในเรือนมักมีบรรยากาศค่อนข้างอับทึบ ถึงแม้จะไม่มีฝ้าเพดานก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจากขนาดของอาคารค่อนข้างจะกดเตี้ย (ระดับพื้นถึงขื่อประมาณ 2.30 เมตร) รวมทั้งผนังโดยรอบมีช่องเปิดน้อย ซึ่งโดยทั่วไปเรือนหลังหนึ่งจะมีช่องเปิดที่เป็นหน้าต่างเพียง 1 หรือ 2 ช่องเป็นอย่างมาก แต่ละช่องก็มีขนาดความกว้างยาวประมาณ 0.40 × 0.40 เมตร จึงทำให้ปริมาณของแสงสว่างและการระบายอากาศภายในตัวเรือนไม่เพียงพอ อย่างไรก็ดีความจำเป็นในการทำช่องเปิดแบบนี้เกิดจากเหตุหลักที่สำคัญก็คือผลกระทบจากภาวะความหนาวเหน็บของอากาศ ที่ทำให้ชาวไตลื้อต้องตัดสินใจเลือกวิธีแก้ปัญหาดังกล่าว

เนื่องจากเรือนไตลื้อเป็นเรือนเครื่องไม้ ดังนั้นระบบการเข้าไม้จึงมีความสำคัญยิ่งต่อระบบการก่อสร้าง

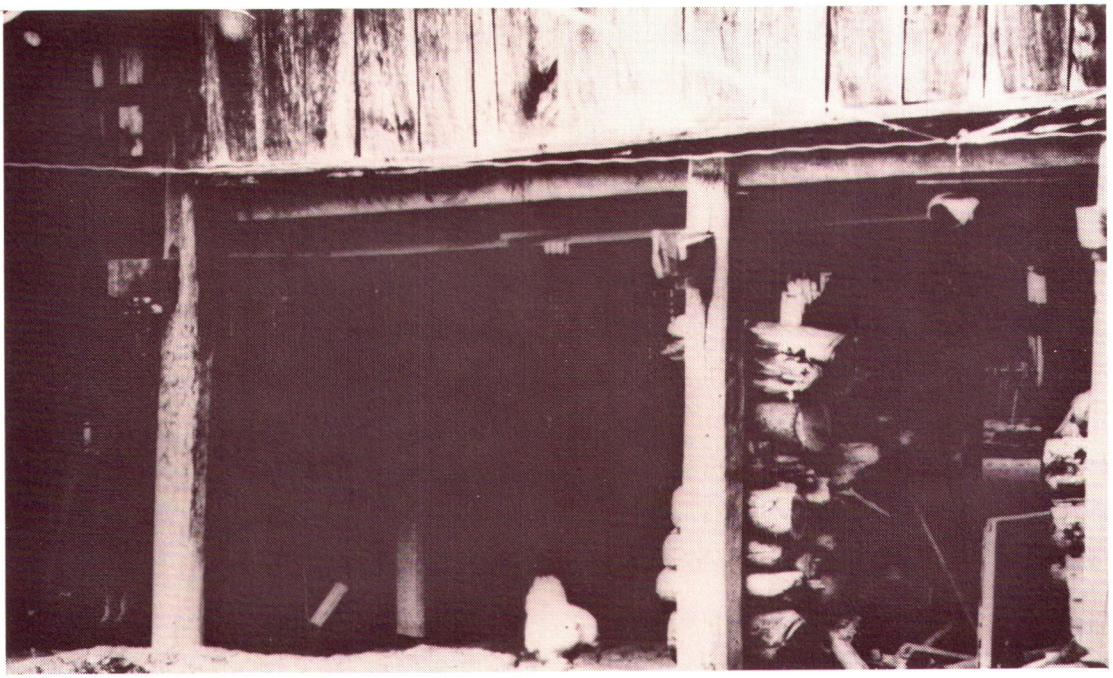

รูปที่ 15 ภายในเรือน ส่วนหนึ่งใช้เป็นครัว มีกะบะไม้บรรจุทรายตั้งบนพื้น

รูปที่ 16 โครงสร้างพื้น ใช้รอดเป็นตัวรับพื้น สังเกตมีคานใต้รอดวิ่งผ่านทะลุรัดเสาในอีกแนวหนึ่ง

ทั้งหมด แต่น่าแปลกใจที่ระบบโครงสร้างของเรือนไตลื้อนั้นมีทั้งระบบวิธีที่เรียบง่ายตรงไปตรงมา กับระบบวิธีที่สอสะท้อนให้เห็นถึงความคิดอ่านที่ได้ผ่านพัฒนาการมาแล้วเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากระบบของการรับพื้นเรือนที่สามารถโยงใยประสานรับกับระบบโครงสร้างหลังคาได้อย่างกลมกลืน โดยที่ระบบรับพื้นเรือนนั้นใช้รอดร้อยผ่านแนวเสาในด้านสกัดเป็นตัวรับพื้น บางแห่งอาจวางตงทางแบนวางทับเหนือรอดรับพื้นแทนอีกชั้นหนึ่ง ถัดต่ำจากระดับรอดลงมาประมาณ 0.40 เมตร ในแนวด้านยาวของเรือนจะเจาะรูที่เสาสำหรับร้อยไม้คานอีกแถวหนึ่งในทุกช่วงเสาเพื่อรัดเสา (รูปที่ 16) ในบางครั้งตงที่รับพื้นเรือนมีการแอ่นตัวตอนกลางอันเนื่องมาจากน้ำหนัก ก็จะใช้ไม้ประกับยึดด้านล่างตง (วางทางเดียวกับรอด คล้าย "ราง" ในเรือนไทยภาคกลาง) ซึ่งไม้ดังกล่าวนี้จะมีตัวรับเป็นท่อนเสาขนาดเล็ก ๆ ที่วางบนหลังคานใต้รอดอีกทีหนึ่ง ในเรือนปกติทั่ว ๆ ไปที่มีหลังคาตับเดียวนั้น รอดและคานที่สอดทะลุผ่านเสาจะยื่นปลายไว้เฉย ๆ (รูปที่ 17) แต่ในเรือนที่มีตับ หลังคาซ้อน 2 ตับ ความคิดในการแก้ปัญหาด้วยระบบโครงสร้างอันยอดเยี่ยมดังได้เกริ่นไว้ข้างต้นนั้น อยู่ตรงที่การใช้วิธียื่นปลายรอดและคานในแต่ละแนวของเรือนออกไปให้ยาวกว่าปกติ พร้อมกันกับการตั้งเสาลอยขนาดเล็กบนปลายไม้นั้น ขึ้นไปรับชายปีกหลังคาที่ยื่นคลุมเลยจากผนังลงมาโดยรอบ (รูปที่ 18) แทนที่จะให้เสานั้นตั้งรับบนพื้นดิน (บางแห่งตั้งเสารับอย่างเสานางเรียง) ถึงแม้ว่าระบบวิธีดังกล่าวอาจทำให้โครงสร้างดูเหมือนมีองค์ประกอบที่ซับซ้อนเกินไปก็ตาม แต่อย่างน้อยที่สุดก็เป็นสิ่งแสดงถึงภูมิปัญญาความรู้ความเข้าใจในเรื่องของระบบทางโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์กับผลกระทบทางด้านรูปทรงได้เป็นอย่างดี ความจริงระบบวิธีการโยงยึดขององค์ประกอบทางโครงสร้างวิธีอย่างนี้ คงจะเป็นระบบวิธีที่เป็น

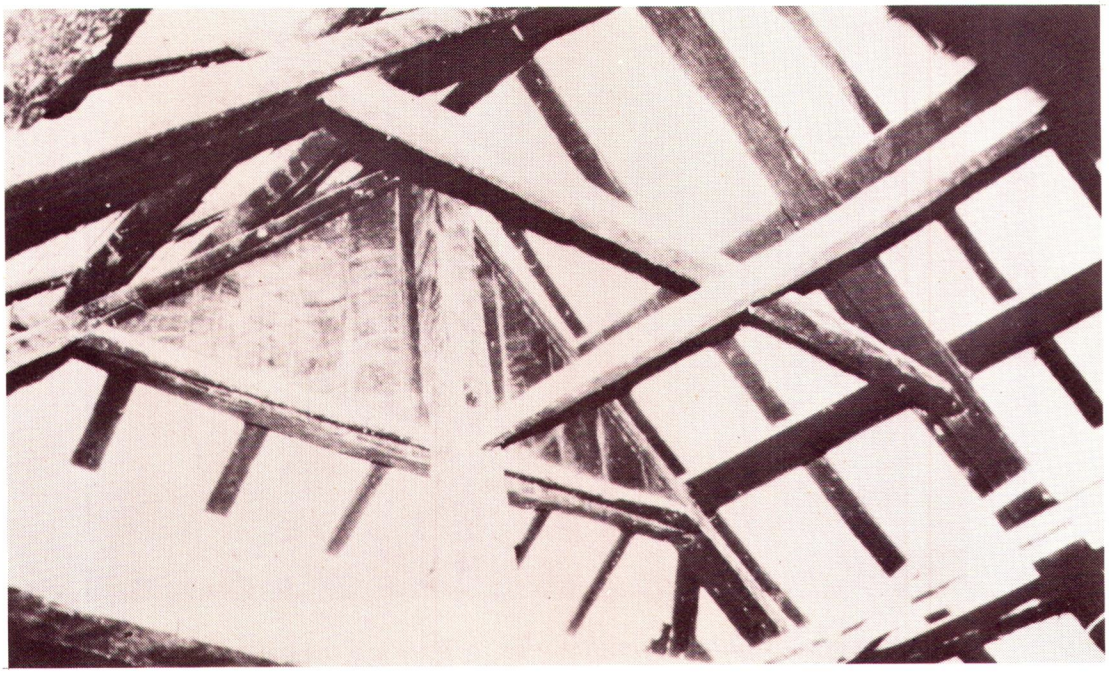

รูปที่ 17 ในเรือนที่มีปีกหลังคาชั้นเดียว ส่วนของปลายรอดและคานจะปล่อยยื่นธรรมดา

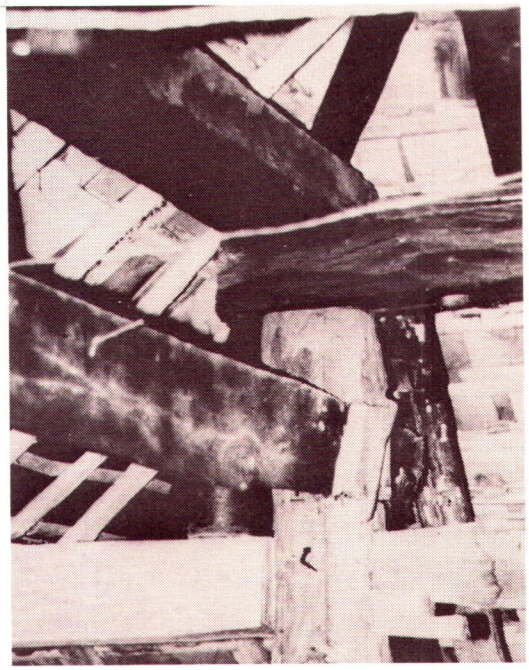

รูปที่ 18 ส่วนเรือนที่มีปีกหลังคา 2 ชั้น ปลายรอดและคานจะตั้งเสาไม้เล็ก ๆ ขึ้นไปรับ

ลักษณะเฉพาะตัวของชาวไตลื้อ เพราะสังเกตได้ว่ามีการใช้วิธีอย่างนี้ในอีกหลายจุด อาทิเช่น โครงสร้างบริเวณหัวเสา จะเห็นแนวคานสอดทะลุผ่านเสาทั้งทางด้านสกัดและทางด้านยาวของเรือนอีกแนวหนึ่งใต้ระดับท้องขื่อและแปหัวเสา ประมาณ 0.40 - 0.50 เมตร คล้ายกับแนวคานใต้รอดของโครงสร้างพื้น เพื่อยึดปลายเสาให้มั่นคงขึ้น ส่วนปลายคานนั้นจะสอดยื่นทะลุออกไปรับชายปีกหลังคาในแต่ละด้านแทนเต้า ซึ่งวิธีการอย่างนี้ไม่เคยพบในเรือนล้านนาของไทยเลย แต่สำหรับส่วนของโครงสร้างหลังคาถัดขึ้นไปนั้นการประกอบชิ้นส่วนขององค์ประกอบต่าง ๆ ทางโครงสร้าง ดูเหมือนคล้ายกับว่าจะขาดระบบวิธีของการถ่ายน้ำหนักและการยึดต่อที่ดีพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวางแปลานลงบนหลังจันทันโดยตรง แทนการบากฝังอย่างระบบวิธีของไทย (รูปที่ 19) หรือการบรรจบของหัวเสากับปลายขื่อและแปหัวเสา ที่ส่วนใหญ่จะวางซ้อนเหลื่อมทับกันอย่างซื่อ ๆ ไม่มีการบากสับแต่อย่างใด (รูปที่ 20) หรือแม้กระทั่งระบบการประกอบฝาเรือน ก็ใช้ไม้กระดานแผ่นโตขนาดประมาณ $\frac{1''}{2} \times 10''$ ตียึดกับเคร่าฝาอย่างง่าย ๆ โดยด้านนอกฝาจะใช้ไม้ตีประกับยึดในทางแนวนอนตรงส่วนล่างและบนของขอบฝา บางแห่งจะตีทับในแนวตอนกลางใต้ช่องหน้าต่างอีกแนวหนึ่งก็มี ความเรียบง่ายที่ไม่พิถีพิถันในวิธีการก่อสร้างเช่นนี้ หากมองอย่างผิวเผินอาจทำให้หลงคิดไปว่าชาวไตลื้อไม่เข้าใจในธรรมชาติของไม้และวิธีการในการ "*เล่น*" กับไม้ แต่ในความเป็นจริงแล้วหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพียงแค่ระบบการยึดโยงและการฝากถ่ายน้ำหนักในหลาย ๆ จุด ดังยกตัวอย่างมาแล้วข้างต้น ก็พอจะเป็นสื่อแสดงให้เห็นว่าชาวไตลื้อ "*เล่น*" อยู่กับไม้ในวิถีทางการก่อสร้างมานาน จนรู้และเข้าใจในระบบเครื่องไม้ดีพอ

รูปที่ 19 โครงสร้างหลังคา ที่มีระบบคล้ายกับเรือนล้านนาของไทย

รูปที่ 20 โครงสร้างส่วนหัวเสาที่บรรจบกับขื่อและแป หัวเสาใช้ท่อนไม้ขนาดค่อนข้างใหญ่วางยึดอย่างง่าย ๆ

หากแต่ในการสร้างงานอย่างขาดความประณีตเช่นนั้น ก็น่ามาจากสาเหตุหลักสำคัญประการเดียวคือระบบทางเศรษฐกิจที่ไม่เอื้ออำนวยนั่นเอง

สำหรับในด้านของรูปแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรม อิทธิพลที่มีผลกระทบอย่างมากมายโดยตรงเห็นจะเป็นเรื่อง "*ฝน*" และ "*ลมหนาว*" เพราะเหตุที่สิบสองปันนาเป็นดินแดนที่อยู่ในระหว่างหุบเขาประกอบกับมีฝนตกชุกมากกว่า 4 เดือนเศษในแต่ละปี[6] มีอุณหภูมิที่ค่อนข้างหนาวเย็นประมาณ 18 - 22 เซลเซียส ซึ่งการพยายามหลีกเลี่ยงปัญหาในเรื่องนี้เองทำให้มีผลต่อการออกแบบรูปทรงทางสถาปัตยกรรมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะส่วนของหลังคาที่ทำให้หน้าจั่วต้องมีขนาดเล็กมาก[7] และชายคาต้องกดต่ำคลุมให้ลึกที่สุด เพื่อหนีการปะทะกับฝนและลม เหตุผลที่ว่านี้เห็นได้ชัดจากการพยายามถอยร่นตำแหน่งของแนวฝืนจั่ว

รูปที่ 21 แบบอย่างของเรือนไตลื้อที่นิยมทำปีกหลังคาซ้อน 2 ชั้น คลุมต่ำลงจนแทบมองไม่เห็นผนังเรือน

ให้กินลึกเข้าไปในอาคารทางด้านสกัดทั้ง 2 ด้านให้มากที่สุด ซึ่งทำให้ส่วนของสันหลังคาอาคารของเรือนไตลื้อดูสั้นมาก เมื่อเทียบกับช่วงความยาวของเรือน และยิ่งทำให้ดูสั้นมากขึ้นเมื่อชายคาโดยรอบถูกยื่นยาวออกไปคลุมผนัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลายแห่งถึงขนาดซ้อนตับหลังคาอีกชั้นคลุมเลยส่วนของผนังอาคารเกือบทั้งหลังจนแทบจะมองไม่เห็นผนังเรือน (รูปที่ 21) แต่ถึงแม้ว่ารูปแบบลักษณะของหลังคาดังกล่าวจะเป็นแบบแผนตายตัวของเรือนทั่วไป ชาวไตลื้อก็ยังคงสามารถพลิกแพลงให้เกิดแบบอย่างของรูปทรงหลังคาได้อีกหลายลักษณะ ภายใต้ความสัมพันธ์กับแผนผังอาคาร ดังเช่น (รูปที่ 22)

1. แบบเรือนเดี่ยว แผนผังเรือนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าธรรมดา รูปทรงหลังคาใช้ทรงมะนิลาที่มีชายคาเรียบเสมอกันโดยรอบ

2. แบบเรือนเดี่ยวชักปีกหลังคา มักเป็นเรือนขนาดครอบครัวเดียว ที่มีส่วนต่อของพื้นที่ใช้สอยเพิ่มออกไปทางด้านข้างของเรือนด้านใดด้านหนึ่ง รูปทรงหลังคานั้นจะใช้วิธีการชักปีกหลังคาเหนือบริเวณส่วนนั้นยื่นเลยออกมาคลุม

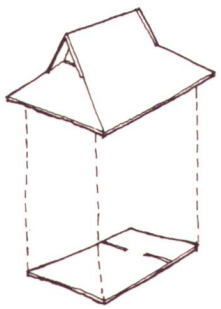
3. แบบต่อมุข เป็นเรือนที่มีแผนผังลักษณะเดียวกับแบบที่ 2 แต่รูปทรงหลังคาใช้การตั้งจั่วขึ้นคลุมพื้นที่ส่วนต่อนั้นแทนการชักปีกหลังคาคลุม

4. แบบเรือนแฝด มักเป็นเรือนที่มีครอบครัวขนาดใหญ่ มีพื้นที่ใช้สอยมาก รูปทรงหลังคาใช้การตั้งโครงจั่วขึ้นเป็น 2 หลังขนาดเท่ากัน ต่อกันบริเวณกลางเรือน มี "*รางริน*" หรือรางน้ำเป็นจุดเชื่อม

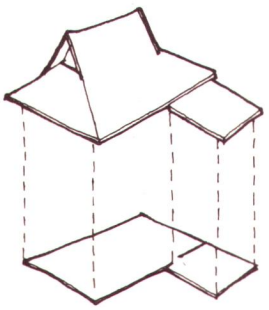
5. แบบเรือนแฝดเยื้อง เป็นเรือนที่มีลักษณะคล้ายกับแบบที่ 3 และแบบที่ 4 ผสมกัน แต่แทนที่จะหันจั่วขวางกัน ก็กลับหันจั่วตามกันแบบเรือนแฝด

6. แบบเรือนขวาง เป็นเรือนที่มีส่วนต่อของพื้นที่ใช้สอยที่เพิ่มขึ้นทางด้านสกัดของเรือน รูปทรงหลังคาของส่วนต่อใช้การตั้งโครงจั่วขึ้นขวางกับโครงจั่วของเรือนประธาน ฯลฯ

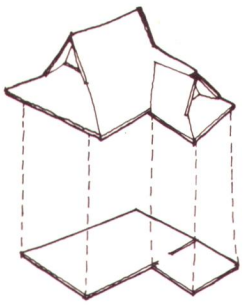
ลายเส้นที่ 3 ลักษณะรูปทรงของหลังคาเรือน

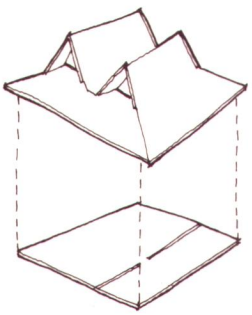
1. แบบเรือนเดี่ยว

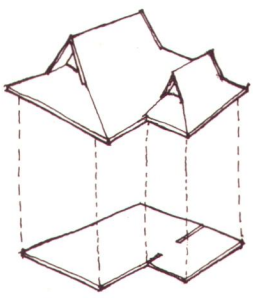
2. แบบเรือนเดี่ยว ชักปีกชายคา

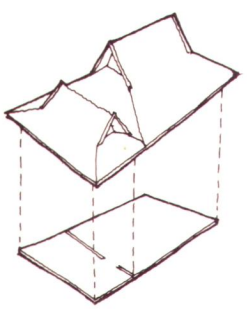
3. แบบต่อมุข

4. แบบเรือนแฝด

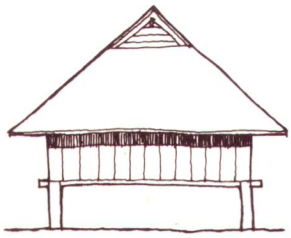

5. แบบเรือนแฝดเยื้อง

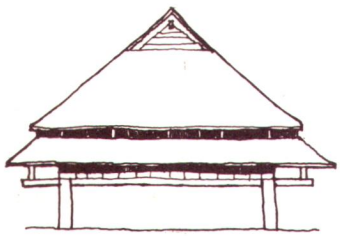

6. แบบเรือนขวาง

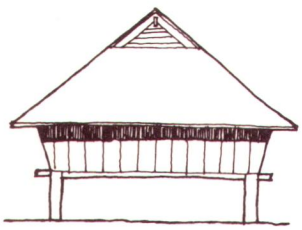
รูปที่ 22 ลักษณะรูปทรงของหลังคาเรือน

1. เรือนฝาตรง ปีกหลังคาชั้นเดียว

2. เรือนฝาตรง ปีกหลังคาคลุม 2 ชั้น

3. เรือนฝาผายออก ปีกหลังคาชั้นเดียว

รูปที่ 23 รูปแบบของรูปทรงอาคาร

นอกจากรูปทรงของหลังคาจะมีความสัมพันธ์กับลักษณะของแผนผังเรือนแล้ว ชาวไตลื้อยังสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรูปทรงหลังคากับรูปทรงของเรือนให้มีลักษณะแตกต่างกันไปในแต่ละแห่งแต่ละเมืองอีกด้วย ดังเช่น (รูปที่ 23)

1. เป็นเรือนฝาตรง มีปีกหลังคาคลุมชั้นเดียว เช่น แถบบ้านถิ่น เมืองเชียงล้าน เรือนในแถบตัวเมืองเชียงรุ้ง ฯลฯ

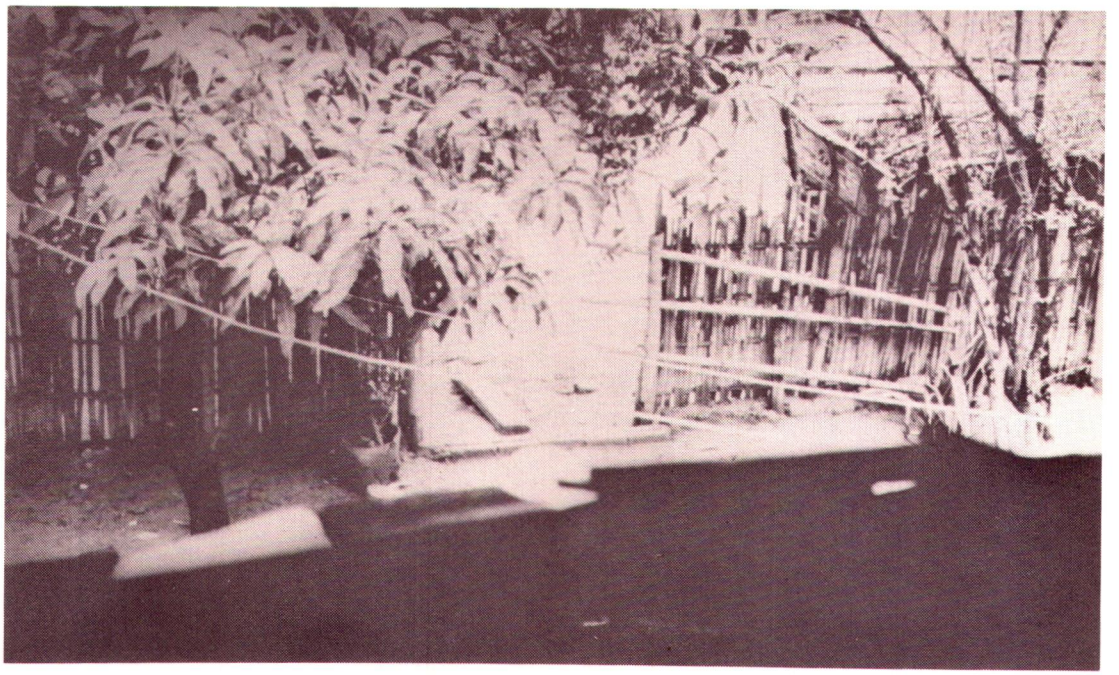
2. เป็นเรือนฝาตรง มีปีกหลังคาคลุม 2 ชั้น โดยระหว่างชั้นซ้อนของปีกหลังคาจะยกสูงแบบ "*ยกคอสอง*" เพื่อใช้ส่วนที่ยกขึ้นนี้เป็นที่สำหรับระบายอากาศ เป็นช่องแสง รวมทั้งเป็นช่องสำหรับเจ้าของเรือนใช้เป็นที่มองโดยรอบบริเวณบ้าน (รูปที่ 24) ทั้งนี้เพราะหลังคาลักษณะนี้เฉพาะปีกชั้นล่าง จะคลุมต่ำปิดผนังเลยพื้นเรือนลงมา รูปแบบอย่างนี้เป็นที่นิยมโดยทั่วไปในสิบสองปันนา เช่น ที่หมู่บ้านเจียงป้อม บ้านกว้างหลวง บ้านหลวนเตี้ยน

3. เป็นเรือนฝาผายออก มีปีกหลังคาคลุมชั้นเดียว เช่น เรือนในหมู่บ้านโซนม่อนแถบเมืองฮำ เป็นต้น เรือนแบบนี้มีลักษณะคล้ายกับเรือนล้านนาบางแห่งของไทย

ฯลฯ

อย่างไรก็ดีแม้ว่าเรือนไตลื้อในสิบสองปันนาจะยังคงลักษณะของรูปแบบและระบบวิธีทางการก่อสร้างที่เป็นของตนเองในภาพรวมทั่วไปก็ตาม แต่คงด้วยเหตุที่อยู่ภายใต้การปกครองของจีนมาโดยช้านาน ดังนั้นการถ่ายเททางวัฒนธรรมบางอย่างที่เป็นอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมของจีนจึงมีปรากฏเข้ามาผสมผสานอยู่บ้าง ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ

1. วิธีการทำป้านลม ระบบป้านลมในเรือนพักอาศัยถ้าจะดูอย่างเรือนล้านนานั้น ป้านลมจะนั่งบนหลังแปเพื่อปิดข้างกระเบื้องแผ่นสุดท้ายของแต่ละแถว

รูปที่ 24 ชั้นลดระหว่างตับหลังคา ใช้เป็นช่องมองจากเติ๋น สู่บริเวณหน้าบ้านและลานบ้านโดยรอบ

รูปที่ 25 เรือนฝาผายออก ปีกหลังคาชั้นเดียว ที่เมืองฮำ

รูปที่ 26 สังเกตขอบจั่วจะเห็นปูนหลบทับหลังกระเบื้องมุงในแนวร่นเข้าไป อันเป็นวิธีการการก่อสร้างอย่างจีน

รูปที่ 27 เช่นเดียวกับ "ตีนเสา" ที่ใช้ก้อนศิลารองรับ

แล้วจึงทำปูนหลบทับบน หรือในกรณีของโบสถ์ วิหาร ป้านลมจะร่นลงมาปิดทับหัวแปทุกตัว ทำให้หลังป้านลมแทบจะอยู่ในระดับเสมอหลังกระเบื้อง วิธีนี้ปูนหลบจะต้องพอกทับทั้งหลังป้านลมและหลังกระเบื้อง แต่ในป้านลมของไตลื้อนั้น ถึงแม้จะปิดหัวแปทุกตัวแล้วก็ตาม ก็ยังยื่นปลายระแนงให้ยาวออกมาอีกเล็กน้อย เพื่อปล่อยให้กระเบื้องตัวสุดท้ายยื่นเลยป้านลมออกมาอีกแผ่นหนึ่ง แล้วจึงเอากระเบื้องแผ่นเรียบยาปูนพอกทับกระเถิบเลยกระเบื้องดังกล่าวเข้าไปประมาณแนวหลังป้านลม (รูปที่ 26) ลักษณะวิธีการอย่างนี้จะสังเกตเห็นได้โดยทั่วไปในสถาปัตยกรรมของจีน

2. วิธีการทำฐานรากอาคาร เสาของเรือนไตลื้อนั้นจะไม่ฝังให้ลึกลงในดินเหมือนอย่างของไทยล้านนา แต่จะใช้วิธีการวางตั้งบนก้อนศิลาแทน (รูปที่ 27) แบบอย่างเดียวกับศิลารับตีนเสาในอาคารต่าง ๆ ของจีน

3. การประดับหลังคา มีการใช้กระจกเงาแผ่นกลมประดับไว้ตามส่วนของแผงหน้าจั่วหรือกลางสันหลังคา นับว่าวิธีนี้ใช้เป็นตัวสะท้อนความชั่วร้ายที่จะมากล้ำกลาย ซึ่งแนวความคิดเช่นนี้ไม่น่าจะปฏิเสธได้ว่าไม่ใช่วัฒนธรรมของจีน

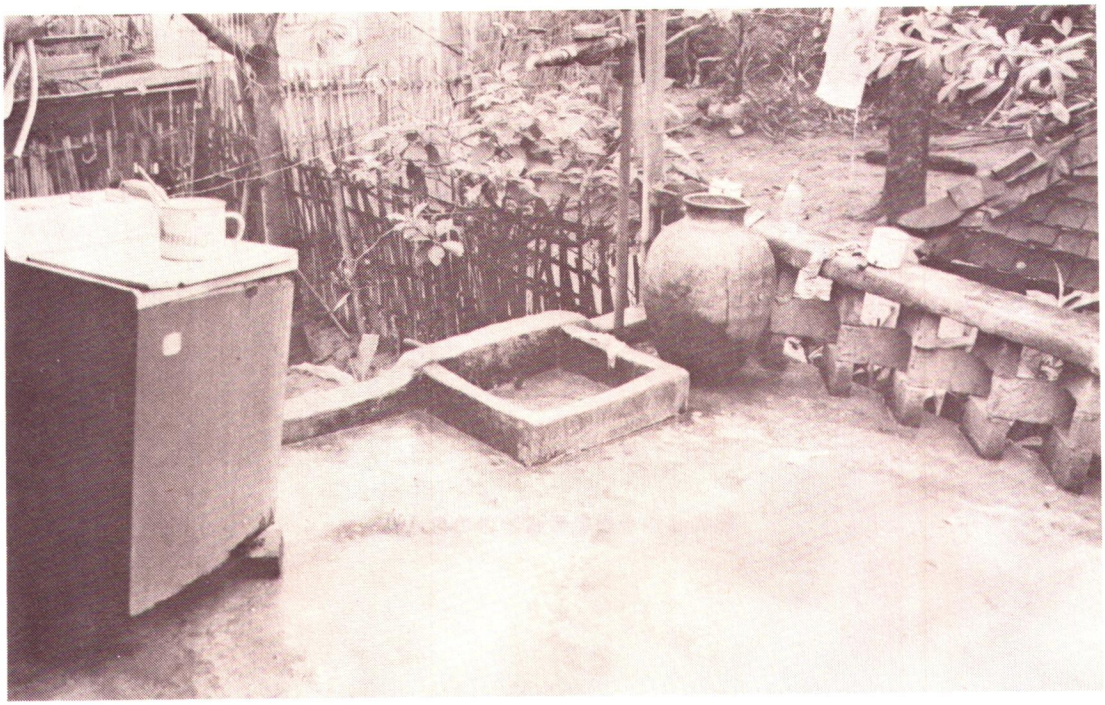
และถ้าจะว่าไปแล้วถึงแม้รัฐบาลจีนจะไม่ได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตของชาวไตลื้อใหม่ทั้งหมด ด้วยอาจจะเห็นว่าเป็นเพียงชนกลุ่มน้อยที่มีวิถีชีวิตตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อที่มีความแตกต่างจากสังคมจีน [8] ก็ตาม แต่ดูเหมือนภายใต้นโยบายที่จะส่งเสริมให้สิบสองปันนากลายเป็นส่วนหนึ่งของแหล่งท่องเที่ยวนั้น บางทีกลับทำให้สิบสองปันนาอาจจะมิใช่สิบสองปันนาอย่างที่เคยเป็นมาจริง ๆ ก็ได้ เพราะความรู้สึกสะดุดตาที่สุดเมื่อไปพบเห็นสิบสองปันนาในปัจจุบันก็คือลักษณะทั่ว ๆ ไปของบรรยากาศที่คล้าย

รูปที่ 28 เรือนไตลื้อในแถบตัวเมืองเชียงรุ้ง

รูปที่ 29 ความแปลกปลอมของวัสดุสมัยใหม่ที่เริ่มเข้ามา สังเกตเสาเรือนและขอบชานใช้อิฐก่อแทนเครื่องไม้

รูปที่ 30 รวมทั้งพื้นชานที่เริ่มเทพื้นเป็นคอนกรีต มีน้ำประปาใช้ ที่สำคัญซ้ายมือเป็นเครื่องซักผ้าที่เริ่มระบาดเข้าไป

ถูก "*ปรุงแต่ง*" ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของการจัดวางผังหมู่บ้าน การวางตำแหน่งเรือน รูปร่างของเรือน ขนาดของเรือน วัสดุ รวมไปถึงองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น รั้วบ้าน ไม้ประดับริมรั้ว ที่มีลักษณะเหมือนและซ้ำกันมากจนเกินไป จนบางครั้งรู้สึกเหมือนภาพที่ปรากฏนั้นมีความแข็งกระด้าง แต่ยังดีที่ว่าสภาพของสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อาทิ ต้นไม้ ลานดิน ถนน ยังคงมีลักษณะและกลิ่นอายอย่างสังคมแบบชนบทอยู่ ที่ทำให้ช่วยลดความกระด้างนั้นลงได้มาก และหากลองย้อนไปเปรียบเทียบกับความเป็นสิบสองปันนาแต่ครั้งประมาณ 30 ปีที่ล่วงมา จากภาพและคำบันทึกของคุณบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ดูแล้ว จะเห็นได้ว่าปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปแล้วมากมาย อาทิเช่น "*เขิ่นบ้าน*"[9] ดูเหมือนจะหายไป พร้อมกับ "*ตาเหลว*" หรือ "*เฉลว*" ซึ่งเป็นเครื่องรางสำหรับติดไว้เหนือประตูเข้าเรือนเพื่อป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ คล้ายกับ "*หำยนตร์*" ในเรือนล้านนาของเรา "*เสื้อบ้าน*" ผู้ซึ่งคอยปกป้องรักษาหมู่บ้าน เดิมให้ความสำคัญมากด้วยถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทุกคนต้องเคารพ ที่ตั้งของเสื้อบ้านจึงต้องเลือกให้อยู่ใต้ต้นไทรใหญ่ในบริเวณดงป่า ห่างจากหมู่บ้านไปประมาณ 20 เมตร[10] ห้ามผู้ใดเข้าไปตัดต้นไม้หรือเลี้ยงสัตว์ แต่ปัจจุบันเสื้อบ้านกลับมาตั้งในบริเวณกลางลานภายในหมู่บ้านแทน นอกจากนี้เรือนไตลื้อแบบดั้งเดิมจะไม่ทำเป็นเรือน 2. หลังติดกัน[11] (เรือนแฝด) โดยเด็ดขาด ด้วยเชื่อว่าอยู่แล้วจะไม่เป็นสุข แต่ปัจจุบันกลับนิยมทำกันอย่างแพร่หลายทั่วไป หรือแม้แต่วัสดุมุงหลังคาซึ่งเดิมส่วนใหญ่เป็นหญ้าคาทั้งสิ้นกลับกลายเป็นกระเบื้องดินขอ ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ส่วนหนึ่งคงจะเป็นผลพวงมาจากการที่รัฐบาลจีนเริ่มเข้าไปมีบทบาทมากขึ้น อีกส่วนหนึ่งคงเกิด

จากการคลี่คลายทางวัฒนธรรมภายในกลุ่มชนของชาวไตลื้อเอง แต่กระนั้นก็ตาม ยังมีอีกส่วนหนึ่งซึ่งถือได้ว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงอันน่ากลัวที่เริ่มต้นมีบทบาทสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตแบบใหม่ของชาวไตลื้อก็คือความเจริญของเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เริ่มประดังเข้าไป โดยเฉพาะในทางสถาปัตยกรรมนั้นเริ่มมีการก่อเสาและผนังด้วยอิฐ ชานซักล้างเริ่มเทเป็นพื้นคอนกรีต เริ่มมีประปาเข้ามาใช้ ฯลฯ (รูปที่ 28 - 30) ซึ่งการเริ่มมีของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก็คงสะท้อนภาพของความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ของสิบสองปันนาได้เป็นอย่างดีว่าจะมีลักษณะเป็นเช่นใด อย่างใดในที่สุด

เชิงอรรถ

[1] ทองแถม นาถจำนง, "*ถิ่นฐานของชาวไตในสิบสองปันนา*" **วารสารเมืองโบราณ**, ปีที่ 15 ฉบับที่ 3, (กรกฎาคม - กันยายน, 2532): 57 - 58.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

[3] สัมภาษณ์ อาจารย์เจีย เยน จอง วันที่ 18 พฤษภาคม 2533 เฮดนา = ทำนา พาเวียต = ภาระ

[4] บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2** (พระนคร: โรงพิมพ์รับพิมพ์, 2498.), หน้า 4.

[5] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

[6] สิบสองปันนา ปีหนึ่งมี 2 ฤดู คือฤดูแล้งกับฤดูฝน ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยต่อปี 1,200 - 1,900 มิลลิลิตร ทองแถม นาถจำนง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

[7] หลังคาของเรือนไตลื้อเป็นทรง "มะนิลา" คือมีจั่วด้านสกัดหัวท้ายเรือน แต่ใต้จั่วต่อเป็นปีกนกออกมาบรรจบกับระนาบหลังคาด้านข้างที่แนวตะเฆ่สัน.

[8] ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, "*วัฒนธรรมสิบสองปันนา*" **วารสารเมืองโบราณ**, ปีที่ 15 ฉบับที่ 3, (กรกฎาคม - กันยายน, 2532) : 34.

[9] ประตูทางเข้าหมู่บ้านทำด้วยเสาไม้ 2 ต้น สูงประมาณ 1.5 - 3.5 เมตร ปลายควั่นเป็นเดือยสำหรับรับท่อนไม้ที่วางพาดลงมา ดูรายละเอียดใน บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1**, (พระนคร: โรงพิมพ์รับพิมพ์, 2498), หน้า 367.

[10] สัมภาษณ์ อาจารย์เจีย เย็น จอง, วันเดียวกัน

[11] บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2**, หน้า 22.

บรรณานุกรม

เจีย เย็น จอง. ผู้เชี่ยวชาญทางชาติวงศ์พงศาวิทยา แห่งคุนมิง. สัมภาษณ์ 18 พฤษภาคม 2533.

ทองแถม นาถจำนง. "*ถิ่นฐานของชาวไตในสิบสองปันนา*". **วารสารเมืองโบราณ**. ปีที่ 15, ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม - กันยายน 2532) : 51 - 65.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. **ไทยสิบสองปันนา เล่ม 1**. พระนคร : โรงพิมพ์รับพิมพ์, มปป.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. **ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2**. พระนคร : โรงพิมพ์รับพิมพ์, 2478.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. "*วัฒนธรรมสิบสองปันนา*". **วารสารเมืองโบราณ**. ปีที่ 15, ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม - กันยายน 2532) : 27 - 42.